

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Самойленко Валерії Вікторівни
«Мовні особливості сучасного художнього дискурсу для дітей»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 035 – філологія

1. Актуальність обраної теми дослідження та її зв'язок з планами та напрямками науково-дослідних робіт наукових установ і організацій, державними планами та галузевими науковими програмами.

Сучасному суспільству притаманні динамічні зміни та швидка адаптація нових поколінь до перетворень. Активної трансформації зазнають не лише економічні та технічні сфери, встановлюються нові ціннісні і духовні суспільні орієнтири, трансформується комунікативна діяльність.

Відповідно змін зазнає і літературна галузь, зокрема й дитяча література. Вона вже зорієнтована на сучасного читача і певним чином відрізняється від творів для дітей, які вийшли з під пера «класиків»: Віктора Близнеця, Степана Васильченка, Миколи Вінграновського, Володимира Винниченка, Євгена Гуцала, Наталі Забілої, Романа Завадовича, Оксани Іваненко, Всеволода Нестайка, Богдана Чалого та інших.

Таким чином, Валерія Вікторівна цілком слушно вважає, що *актуальність* її дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю виявити актуальні риси сучасного художнього дискурсу для дітей, зокрема за допомогою лексико-стилістичного й структурного аналізу; відсутністю комплексних досліджень сучасних художніх текстів для дітей з урахуванням їхнього прагматичного потенціалу; реалізацією наукового погляду на твори для дітей як окремого різновиду художнього дискурсу з характерними категорійними та структурними особливостями (с.18).

Як зазначається, дисертаційне дослідження відповідає науково-дослідницькій проблемі кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара «Лексичні і граматичні категорії української мови: структура, семантика, динаміка» (державний реєстраційний номер: 0119U103108, 2019–2021 р.) та «Когнітивні й дискурсивні аспекти лінгвістичних досліджень» (державний реєстраційний номер: 0122U001280, 2022–2024 р.).

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і наукова новизна.

Наукове дослідження представлене у вигляді дисертації. Структура роботи підпорядкована вирішенню основних завдань і є цілком логічною. Основні наукові положення розкрито у трьох розділах.

Авторкою опрацьовано значну кількість різноманітних джерел. Це і наукова література, і художні тексти, і словники різних типів.

Матеріалами дослідження, відповідно поданого списку, є 96 художніх творів для дітей, що написані 54 авторами. На нашу думку, така джерельна база дозволяє робити цілком обґрунтовані та науково коректні спостереження й висновки.

Як стверджує дисертантка, *наукова новизна* праці полягає в тому, що «вперше в українському мовознавстві структурну характеристику дитячого дискурсу подано через увиразнений засобами креолізації мегатекст у межах основного, факультативного та допоміжного текстів; доведено, що дитячий художній текст становить емерджентне утворення, яке перевищує окремішню сукупність його складників; окреслено лексико-стилістичні особливості цього різновиду художньої літератури» (с.21). Ми б додали тезу про те, що здійснено комплексний аналіз сучасного художнього дискурсу для дітей з огляду на тенденції, актуальні для комунікативної ситуації XXI століття.

Значущим для окреслення наукової новизни також є те, що в роботі: акцентовано увагу на експліцитних та імпліцитних дискурсивних категоріях (емерджентність, експресивність, емоційність, спрощеність тощо); здійснено класифікацію різновидів вербалізації інтердискурсивності в художніх творах для дітей; здійснено ґрунтовний опис компонентів мегатексту (основного, факультативного, допоміжного); виявлено особливості архітектоніко-мовленнєвих і композиційно-мовленнєвих форм структури жанрових текстів (повістей) для дітей, тексти також проаналізовано за формальним, змістовим та формально-змістовим рівнями; розглянуто гіперо-гіпонімічні відношення в лексиці художніх текстів для дітей та стилістичні засоби виразності цих художніх текстів тощо.

Наукової ваги рецензованому дослідженню додає те, що авторка аналізує мовні особливості творів сучасних українських письменників. Зазвичай творчість сучасників досліджують не так активно, як визнаних майстрів художнього слова, щодо яких вже існують усталені суспільні й корпоративні оцінки і характеристики. Композиційні, лінгвостилістичні та інші особливості сучасних текстів для дітей певним чином віддзеркалюють сучасну мовну картину світу та її освоєння носіями мови (мовними особистостями). Різноманітні аспекти дослідження лінгвістичних особливостей творів для дітей сприяють лінгвофілософському осмисленню дискурсу сучасної української літератури, його кореляції з соціокультурними чинниками сьогодення, сприйняттям і відображенням навколишнього світу новими поколіннями українців.

3. Значущість дослідження для науки і практики та шляхи його використання.

Метою роботи, як указано, є характеристика «дискурсного статусу художньої літератури для дітей, в аналізі структури художнього тексту й мовних засобів, використовуваних для ідентифікації мегатексту дитячої художньої літератури та актуалізації прагматичної настанови автора» (с.18).

Зазначається, що *об'єктом аналізу* є мова художніх текстів для дітей, повістей зокрема, як одиниць, що функціонують у системі дискурсу для дітей.

Предметом вивчення є особливості функціонування дискурсу для дитини, композиційні особливості дитячої повісті на рівні основного, допоміжного та факультативного текстів, архітектоніко-мовленнєвих та композиційно-мовленнєвих форм зокрема; специфіка вербалізації мовностилістичних засобів у тексті (с.19).

Дослідження, безперечно, має *теоретичну значущість*, яка полягає насамперед у подальшому розвитку лінгвістичних напрямків дискурсології, лінгвопрагматики, стилістики, зокрема із застосуванням опису категорій художнього дискурсу для дітей, структурної та композиційної характеристики української дитячої повісті, у ефективному поєднанні стилістичного й прагматичного аспектів аналізу художнього тексту.

Важливо, що комплексний характер дослідження стимулює звернення до наукового апарату різних напрямків лінгвістики й дозволяє авторці ретранслювати свої основні тези в такі лінгвістичні галузі, як лінгвопрагматика, лінгвостилістика, лінгвопоетика тощо.

Практичне значення роботи зумовлене можливістю використання її положень у практиці викладання української мови в закладах вищої та середньої освіти, у формуванні мовної компетентності носіїв мови, при укладанні словників мови письменника. Також результати дослідження можна використати у науково-дослідницькій роботі здобувачів вищої освіти, слухачів малої академії наук тощо. Можливим є використання результатів наукової розвідки в практиці роботи літературних редакцій і видавництва.

4. Зміст та завершеність дослідження.

Структура дисертації Валерії Самойленко є логічною та впорядкованою, вона відповідає заявленій меті й завданням дослідження, відображає хід їх виконання та отримані результати. Тематика й змістовна наповненість розділів роботи є достатньо збалансованими.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету та завдання, визначено об'єкт і предмет, схарактеризовано методичні основи дослідження, висвітлено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено дані щодо апробації результатів дослідження.

Перший розділ традиційно присвячений теоретико-методологічним аспектам проблеми, аналізу поглядів представників вітчизняного та зарубіжного мовознавства на сутність поняття *дискурс*, його класифікації, особливості художнього дискурсу, окреслено методологію дослідження.

У роботі використано праці зарубіжних (Е. Бенвеніста, Ш. Баллі, М. Брандеса, Дж. Лайонза, З. Харріса та ін.) та вітчизняних (О. Потебні, П. Дудика, А. Загнітка, І. Колегаївої, В. Корольової, О. Ніколаєнко, І. Попової, Г. Почепцова, І. Фролова, В. Чабаненко, І. Шевченка та ін.) дослідників. Саме на їхніх концепціях вибудовані методологічні основи рецензованого дослідження, створено підґрунтя для опису ілюстративного матеріалу тощо.

Однак, як усі молоді дослідники, Валерія Вікторівна іноді надто захоплюється переліком здобутків колег і репрезентацією їх поглядів, що призводить подекуди до перевантаження тексту цитуванням і констатацією фактів без дискусії.

У дисертації помітну увагу приділено опису загальних категорій дискурсу для дітей та особливостям вербалізації дискурсивних категорій у сучасних художніх текстах.

Для вирішення основної мети та завдань дослідження дисертантка обрала два вектори аналізу дитячого художнього дискурсу. Перший – опис його структурних характеристик, другий – аналіз лексико-стилістичних властивостей.

Вважаємо правильним, що для розгляду було обрано не дитячі тексти загалом, в усіх різноманітних жанрах і форматах, а саме жанр дитячої повісті. Авторка слушно зазначає, що реалізуючи конститутивні та формально-структурні дискурсивні категорії, сучасна повість для дитини становить єдиний, цілісний мегатекст, утворений взаємодією основного, факультативного та допоміжного текстів. Гетерогенний текст досягає цілісності завдяки поєднанню

зазначених компонентів: основних (заголовка й власне тексту), факультативних (присвяти й епіграфа) та допоміжних (креолізованого тексту).

Валерія Вікторівна, вважаємо, правильно розставила акценти щодо важливості художньої літератури для дітей, що свідчить про її зрілість як науковця.

Дисертантка притримується думки, що ключову роль у виборі того чи того тексту відіграє заголовок твору, як одиниця, яка коротко натякає на зміст усього повідомлення в тексті та його оформлення, жанр тексту зокрема. Як результат проведеного дослідження пропонує висновок, що найчастіше використовуються щонайменше два засоби увиразнення аналізованої одиниці в тексті, які посилюють функції заголовка – комунікативну, апелятивну, експресивну, графічно-видільну та сугестивну.

У рецензованій роботі багато аспектів, що характеризують дитячий художній дискурс, розглянуто крізь призму *авторського задуму*. Так, дисертантка наголошує, що прагматичний авторський задум реалізовано й на рівні факультативних елементів тексту, таких як епіграф і присвята. Авторський задум може бути пояснений і через допоміжний текст, вербалізований малюнками, що візуалізують, доповнюють або дещо розтлумачують основний текст. Такі зображення часто вступають в активну взаємодію з текстом, заохочуючи реципієнта до подальшого уважного прочитання, а креолізовані елементи в тексті для дитини, зазвичай, мають обов'язковий характер, оскільки призначені для полегшення розуміння тексту та звернення уваги реципієнта на текст.

Відповідно маємо відзначити і досить вдале використання малюнків (ілюстрацій) у самому тексті дисертації. Вони органічно доповнюють викладену інформацію і не переобтяжують текст роботи.

Прикладом ґрунтовного аналізу, який підтверджує фаховість дослідниці, є опис епіграфів, присвят, назв творів, особливостей креолізованих текстів.

Авторка представила цікаві ілюстративні контексти, які дають уявлення про різноманітність виразної палітри сучасної повісті для дітей.

Лінгвістичний матеріал доволі різноманітний. Іноді він має декілька планів вираження, зокрема й імпліцитних, які вимагають від читача та дослідника певної компетенції і досвіду. Наприклад, ілюстрація сугестивних можливостей тексту за допомогою форми й розташування текстових фрагментів, зокрема реалізація стратегії зацікавлення: «... *В мороці горіли маленькі червоні очиці. – НЮХАТИ! ШУКАТИ! РЯТУВАТИ! – несподівано мовило страховисько*» (с.70) – видається, що його вибудовано за моделлю девізу МНС України «ВРЯТУВАТИ, ЗАПОБІГТИ, ДОПОМОГТИ», – це своєрідна пародія, що додає контексту додаткової виразності.

В аналізі лексико-стилістичних характеристик художнього дискурсу для дітей Валерія Самойленко зосередилася на особливостях зображальних засобів. Авторка наголошує, що основу тропіки складає лексична парадигма, представлена зокрема гіперо-гіпонімічними відношеннями, як найрепрезентативнішим свідченням системності парадигми лексики творів для дітей. Зазначається, що в розглянутому матеріалі зафіксовано близько тисячі лексем-прикладів гіперо-гіпонімічних відношень. Як представники здебільшого узусного шару лексики, такі слова активно вступають в синонімічні та антонімічні відношення, що якісно впливає на різноманітність і виразність текстів.

Окрему увагу в дослідженні приділено таким стилетвірним засобам, як епітети, порівняння, метафори. Наголошено, що епітети у творах для дітей виконують атенційну, прагматичну, інформатичну, конструктивну, мнемічно-образну й емоційно-інфікувальну функції. Прикметною особливістю функціонування епітета в текстах для дітей є трансформація атенційної у візуально-атенційну за допомогою засобів параграфеміки.

Також у різноманітних аспектах проаналізовано порівняння та метафори. Авторка переконливо доводить, що всі виявлені функційні, структурні, лексичні особливості аналізованих тропів слугують одночасно для реалізації таких дискурсивних категорій, як експресивність, емоційність та спрощеність, чим виокремлюють дискурс для дітей як окремий різновид художнього дискурсу.

Вони також реалізують конститутивні, жанрово-стилістичні, змістові та формально-структурні дискурсивні категорії.

Висновки роботи (і до розділів, і загальні) є логічними, повними й обґрунтованими та відповідають поставленим у дисертації завданням.

5. Дискусійні положення, зауваження та пропозиції.

Кандидатська дисертація Валерії Самойленко, як і будь-яка науково-творча праця, містить деякі дискусійні позиції, висвітлення й коментування яких сприятиме більш повній та об'єктивній характеристиці результатів.

1. У дисертації розглядаються тексти сучасної дитячої художньої літератури, створені в ХХІ столітті. У цьому сенсі незрозумілою є присутність в списку літератури *Тлумачного словника української мови (СУМ)*, який побачив світ ще в 1970-1980 роках, *Словника лінгвістичних термінів* Д. Розенталя (1976 рік) тощо.

2. У дисертації зустрічаємо твердження типу: «Спостерігаємо лише 4% текстів із позиційними змінами елементів композиції твору проти 96% текстів із стандартним розподілом композиційних елементів» (с.107-108); «Другий за чисельністю й поширеністю стилістичний засіб у творах для дітей – порівняння» (с.198). Залишається нез'ясованим, на основі яких досліджень, розрахунків зроблено такі висновки? Ніяких кількісних або статистичних показників у роботі немає. Не йдеться про застосування відповідних методів і прийомів аналізу ні у вступі (методи дослідження), ні в розділі 1.4. «Методологічна основа дослідження мовних особливостей сучасного дискурсу для дітей». Зрозуміло, що в процесі роботи авторка здійснювала певні кількісні підрахунки, або послуговувалася висновками інших науковців, і про це необхідно було коректно зазначити в дисертації. Наявність таких показників або посилань, на нашу думку, дозволила б унаочнити відповідні тези, додавши їм обґрунтованості.

3. Підрозділ 2.2.1. «Лексико-семантичні та структурні особливості заголовків творів сучасної української літератури для дітей» містить здебільшого структурний аналіз заголовків та їхніх функцій. Варто було б додати до цього

стилістичний аналіз, оскільки з фактичного матеріалу можна зробити висновок про наявність численних стилістично маркованих назв. Широко представлений, зокрема, прийом мовної гри, наявний графосемантизм, асиндетон тощо. Такий аналіз міг би вияскравити та унаочнити особливості реалізації авторської прагматичної настанови в художньому дискурсі для дітей.

4. Викликає запитання визначення деяких понять, наприклад, художнього дискурсу: «художній дискурс *становить комунікацію* автора художнього твору і його реципієнта задля регулювання світоглядних орієнтирів останнього» (с.35).

5. Текст дисертації має певні недоліки стилістичного та технічного характеру. Наприклад, тавтологію («...методи *дослідження*. Для першого етапу *дослідження...*» (с.20), «*дискурсивні* категорії художнього *дискурсу* для дітей» (с.35); логічні похибки: «Будь які знання, *подані* в художніх текстах для дітей, *не видані* як носії сформованого смислу» (с.52) тощо. Не було б зайвим надати список використаних скорочень, тому що в тексті дисертації є певна кількість незагальновідомих термінів-аббревіатур (НФС, ЧМ, АМ тощо).

Зазначимо, що висловлені нами зауваження не знижують якість проведеного дослідження і не впливають на його позитивну оцінку.

6. Повнота викладу наукових положень, висновків та рекомендацій в опублікованих працях.

Уважаємо, що ілюстрація і виклад наукових положень та ідей дисертаційної роботи є доволі ґрунтовними. Результати дослідження відображено в одинадцяти одноосібних наукових публікаціях, зокрема: чотири наукових статті у фахових виданнях України, одна – у закордонному виданні та шість – тези доповідей.

7. Апробація основних результатів дослідження.

Робота має цілком достатню апробацію. Основні її положення представлено в доповідях на 3 міжнародних наукових та науково-практичних конференціях, 3-х всеукраїнських науково-практичних конференціях, на засіданнях та семінарах кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

8. Відповідність дисертації вимогам «Порядку присудження наукових ступенів» та нормативних актів МОН України.

Як висновок із вищезазначеного, констатуємо, що рецензована дисертація відповідає вимогам до кваліфікаційних робіт, поданих на здобуття ступеня доктора філософії (035 філологія), наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 (зі змінами), а також у вимогам, передбаченим пунктом 6 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44.

9. Загальний висновок.

Дисертація В.В. Самойленко має новаторський характер, є завершеною, самостійною науковою працею, яка робить відповідний внесок у лінгвістичне дослідження сучасної дискурсології, лінгвопрагматики, художньо-стилістичного різноманіття української мови.

Розвідка, безперечно, має практичне значення, яке полягає в можливості використання матеріалів дослідження в навчальному процесі вищої школи, при укладанні словників, підготовці широкого кола фахівців у сфері художнього мовлення, практиці роботи літературних редакцій і видавництв.

Дисертаційне дослідження пройшло достатню апробацію. Публікації повною мірою віддзеркалюють його зміст.

Рецензована наукова робота «Мовні особливості сучасного художнього дискурсу для дітей», відповідає спеціальності 035 – філологія (03 – гуманітарні науки) та вимогам, встановленим до дисертацій доктора філософії, а її виконавець – Валерія Вікторівна Самойленко – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії.

Офіційний опонент:

Професор кафедри міжнародної журналістики
Київського університету імені Бориса Грінченка,
доктор філологічних наук
(спеціальності: 10.02.01 – українська мова,
10.02.02 – російська мова)

Олег Семенюк

